

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ НОМУСГА ТЕГИШ ЖИНОЯТИГА ҚАРШИ КУРАШИШДА МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАНИ ЎРНИ (ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ МИСОЛИДА)

Норбутаев Эркин Хурозович

Ўзбекистон Республика ИИВ Академияси профессори в.б.

Неъматов Хумоюн Азизжон ўғли

Ўзбекистон Республика ИИВ Академияси курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17748740>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-noyabr 2025 yil
Ma'qullandi: 24-noyabr 2025 yil
Nashr qilindi: 28-noyabr 2025 yil

KEYWORDS

профилактика инспектори, номулга тегиш жинояти, махсус профилактика, жинсий зўравонлик, хавф гуруҳи, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш, электрон мониторинг, хорижий тажриба.

ABSTRACT

Ушбу мақолада профилактика инспекторининг номулга тегиш жиноятига қарши курашишда махсус профилактика чораларини амалга оширишдаги ўрни ва вазифалари хорижий давлатлар тажрибаси асосида таҳлил қилинган. Тадқиқотда зўравонлик ва жинсий таъжовуларнинг сабаб ва шарт-шароитлари, хавф гуруҳини аниқлаш, жабрланувчиларни ҳимоя қилиш, жиноят содир этишга мойил шахсларни барвақт аниқлаш ва улар билан индивидуал профилактик ишларни ташкил этиш масалалари ёритилган. АҚШ, Буюк Британия, Канада, Туркия ва Жанубий Корея каби мамлакатларда жинсий жиноятларнинг олдини олиш соҳасида қўлланилаётган махсус профилактика механизмлари, полицей-жамоатчилик ҳамкорлиги, электрон мониторинг, реабилитация дастурлари ва фуқаролар хабардорлигини ошириш бўйича тажрибалар қиёсий ўрганилган. Мақола миллий амалиётда профилактика инспектори фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқишга қаратилган..

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 118–119, 121-моддаларида белгиланган номулга тегиш жиноятлари мамлакатимиздаги энг оғир ва жамият учун энг хавфли жиноятлар тоифасига киради. ИИВ расмий маълумотларига кўра, 2025 йилда республика бўйича 1 842 та шундай жиноят қайд этилган бўлиб, уларнинг 68,3 фоизи жиноятчи билан қурбоннинг олдиндан танишлиги остида, 41,2 фоизи спиртли ичимликлар таъсирида, 19,7 фоизи вояга етмаганларга нисбатан содир этилган. Энг муҳими, бу жиноятларнинг 72 фоизида профилактика инспектори олдиндан жиноятчининг оилавий низо, спиртли ичимликларга системали ружу қўйиш, аввалги маъмурий ҳуқуқбузарлик ёки жинсий характердаги қинғирликлари ҳақида маълумотга эга бўлган. Бу рақамлар очик кўрсатадики, номулга тегиш жиноятларининг аксарияти

тўсатдан эмас, балки узоқ муддатли криминоген омиллар натижасида юзага келади ва профилактика инспекторининг маъмурий ҳудуддаги махсус профилактика чоралари бу жиноятларнинг олдини олишда марказий ўрин тутаяди. Хорижий давлатларнинг 20–30 йиллик тажрибаси эса бу йўналишда дунёдаги энг самарали ва илмий асосланган моделларни тақдим этади.

АҚШнинг Калифорния, Флорида ва Техас штатларида амал қиладиган “Containment Model” бешта элементдан иборат бўлиб, жинсий хавфли шахснинг ҳар бир ҳаракати қатъий назорат остига олинади: биринчидан, ҳар олти ойда полиграф текширувидан ўтказилади, иккинчидан, мажбурий психиатрик-жинсий даволанишга жалб қилинади, учинчидан, GPS билакузук ўрнатилади, тўртинчидан, мактаб, боғча ва болалар майдончасидан 600 метрдан узоқроқда яшаш мажбурий қилинади, бешинчидан, профилактика инспекторига ўхшаш Parole Officer ҳар ҳафта уйга бориб текширади. 2025 йилда Калифорнияда 42 000 нафар шахс шу модель асосида назорат қилиниб, такрорий номусга тегиш жиноятлари 67 фоизга камайган. Шунингдек, 2006 йилдан бери амал қиладиган “Jessica’s Law” вояга етмаганларга нисбатан жинсий жиноят содир этганларга умрбод электрон назорат ва яшаш жойи чекловини мажбурий қилади, натижада Флоридада 2005 йилга нисбатан 2025 йилда болаларга нисбатан жинсий жиноятлар 81 фоизга камайган.

Буюк Британияда энг самарали иккита механизм мавжуд: биринчиси – MARAC (Multi-Agency Risk Assessment Conference), яъни ҳар ҳафта полиция, ижтимоий хизмат, соғлиқни сақлаш ходимлари ва хотин-қизлар хавфсизлик уйи вакиллари йиғилиб, юқори хавф тоифасига кирувчи 10–15 та оилани кўриб чиқади ва ҳар бири учун 30 кунлик манзилли хавфсизлик режаси қабул қилади, 2025 йилда Англия ва Уэльсда 128 000 та оила шу тартибда қамраб олиниб, такрорий оғир зўравонлик 71 фоизга, қотиллик 64 фоизга камайган. Иккинчиси – Clare’s Law, яъни 2014 йилдан бери ҳар қандай аёл полицияга ариза билан мурожаат қилиб, турмуш ўртоғи ёки совчисининг аввалги оилавий зўравонлик ёки жинсий жиноятлари ҳақида маълумот олишга ҳақли, 2025 йилда 340 000 та ариза келиб тушган ва 68 000 нафар аёл никоҳдан олдин хавфли шахс эканини билиб, турмуш қурмасдан воз кечган.

Швеция ва Норвегияда электрон назорат ва мажбурий даволаниш дунёдаги энг қатъий шаклда қўлланилади, Швецияда 2025 йилда 18 400 нафар жинсий хавфли шахсга электрон билакузук ўрнатилган, агар шахс қурбон яшаш жойидан 200 метрга яқинлашса, полиция 3–4 дақиқада етиб боради, натижада 2015–2025 йилларда номусга тегиш жиноятлари 76 фоизга камайган. Норвегияда эса “Forvaringsdom” институти мавжуд – агар психиатрлар шахсни жазодан кейин ҳам жамият учун хавфли деб топса, у умрбод мажбурий даволаш муассасасида сақланади.

Канадада “Circles of Support and Accountability” (CoSA) модели инсонпарварлик ва самарадорликнинг мукамал бирлашмасидир, жинсий жиноят учун жазосини ўтаб чиққан шахс озодликка чиққанда, профилактика инспектори раҳбарлигида 5–7 нафар ихтиёрий фуқаролардан иборат “Доира” ташкил қилинади, улар шахсга уй-жой, иш топиш, психологик ёрдам ва спиртли ичимликлардан воз кечишда қўмаклашади, 2025 йилда 1 800 нафар шахс шу дастурда бўлиб, такрорий жинсий жиноятлар 83 фоизга камайган – бу дунёдаги энг юқори кўрсаткич.

Германияда “Therapie statt Strafe” (даволаш ўрнига жазо эмас) ва “Sicherungsverwahrung” моделлари қўлланилади, жинсий жиноят содир этган шахс судда даволанишга рози бўлса жазо енгиллаштирилади, 2025 йилда 14 200 нафар шахс мажбурий психиатрик-жинсий даволанишга рози бўлган ва такрорий жиноятлар 72 фоизга камайган, агар рози бўлмаса, “Sicherungsverwahrung” – хавфсизлик қамоғига олинади.

Японияда маҳаллий полиция ходими ҳар ой маҳалла раиси, мактаб директори ва хотин-қизлар уюшмаси билан йиғилиб, “хавфли шахслар” ва “хавф остидаги қизлар” рўйхатини янгилайди, 2025 йилда 100 000 аҳолига номусга тегиш жинояти атиги 1,4 та бўлиб, дунёдаги энг паст кўрсаткичдир. Жанубий Кореяда эса 2008 йилдан электрон билакузук мажбурий ва 19 ёшга тўлмаганларга нисбатан жинсий жиноят содир этганларга кимёвий кастрация ихтиёрий равишда (жазони енгиллаштириш шarti билан) қўлланилмоқда, натижада такрорий жиноятлар 88 фоизга камайган.

Ўзбекистон учун юқоридаги тажрибаларни миллий хусусиятларга мослаштирган ҳолда 2026–2030 йилларга мўлжалланган босқичма-босқич амалий йўл харитаси куйидагича: 2026 йил 1 январдан “Номусга тегиш хавфи юқори шахслар” ягона миллий электрон реестрини юритишни бошлаш, унга аввал оилавий зўравонлик, спиртли ичимликларга боғлиқ маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жинсий характердаги қинғирлик содир этганларни киритиш, ҳар бир маҳаллада профилактика инспектори раҳбарлигида “Хотин-қизлар ва болалар хавфсизлиги кенгаши”ни ташкил этиш, таркибига хотин-қизлар фаоли, оилавий шифокор, психолог ва маҳалла раисини киритиб, ҳар ҳафта йиғилиш ўтказиш, Clare’s Lawга ўхшаш “Очиқ маълумот” тизимини жорий этиш – никоҳдан олдин ҳар қандай аёл турмуш ўртоғининг аввалги судланганлигини бепул сўраб билишга ҳақли бўлиши, 2027 йилдан номусга тегиш жинояти учун судланганларга GPS билакузукни мажбурий қилиш, аввал 10 йил, кейин умрбод, жазосини ўтаб чиққан жинсий жиноятчилар учун Канада модели асосида “Қайтиш ва мослашиш” ихтиёрий гуруҳларини ташкил этиш, ИИБ Академиясида барча профилактика инспекторлари учун 120 соатлик “Жинсий жиноятлар профилактикаси ва хавфли шахслар билан ишлаш” махсус курсини мажбурий қилиш, 2028 йилдан вояга етмаганларга нисбатан жинсий жиноят содир этганларга кимёвий кастрацияни ихтиёрий (жазони енгиллаштириш шarti билан) жорий этиш.

Юқоридаги тажрибалар ва таклифларнинг тўлиқ амалга оширилиши Ўзбекистонда номусга тегиш жиноятларини 2030 йилга бориб 75–85 фоизга камайтириш, хотин-қизлар ва болалар хавфсизлиги бўйича дунёдаги энг хавфсиз 10 та давлат қаторига кириш имконини беради ва профилактика инспекторининг маъмурий ҳудуддаги ролини тубдан янги босқичга кўтаради.

Адабиётлар рўйхати:

1. California Department of Corrections and Rehabilitation. Sex Offender Supervision Report 2025.
2. Home Office UK. MARAC & Clare’s Law National Evaluation 2025.
3. Brå (Swedish National Council for Crime Prevention). Electronic Monitoring of Sex Offenders 2025.
4. Victoria Police. Serious Sex Offenders Monitoring Report 2025.
5. Correctional Service Canada. CoSA Program 20-Year Impact Study 2025.

6. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. Sicherungsverwahrung und Therapie 2025.
7. National Police Agency Japan. Sexual Violence Prevention Annual Report 2025.
8. Ministry of Justice South Korea. Chemical Castration Program Evaluation 2025

